

Kamieniec Podolski na osiemnastowiecznej mapie granic Imperium Osmańskiego

Leszek Opyrchal

Wojskowa Akademia Techniczna, Warszawa

E-mail: leszek.opyrchal@wat.edu.pl

Zarys treści: W artykule omówiono niepublikowaną mapę, pokazującą przebieg granicy między Rosją, Polską i Turcją w XVIII wieku. Pokazane granice zostały ustalone na mocy pokoju zawartego w Belgradzie w 1739 r., który obowiązywał do roku 1768. Na mapie umieszczono także plan twierdzy Kamieniec Podolski. Plan Kamieńca wzorowany jest na medziorycie, którego kopie znajdują się w Warszawie, Wiedniu, Paryżu i Moskwie. Pokazano na nim twierdzę z fortyfikacjami zbudowanymi w 1746 roku. Inskrypcje na mapie sporządzono w języku tureckim za pomocą alfabetu arabskiego. Jedną z nazw jest „Nowa Serbia”, założona w 1751 roku. Mapa ta powstała w latach 1751–1768.

Słowa kluczowe: granice Imperium Osmańskiego, granice Cesarstwa Rosyjskiego, plany Kamieńca Podolskiego, wiek XVIII

1. Wstęp

Najazd mongolski na wschodnią Europę, który miał miejsce w XIII wieku, w istotny sposób zaważył na historii tego kontynentu. Liczne księstwa ruskie, obejmujące południowe i środkowe tereny wschodniej i zachodniej Ukrainy praktycznie przestały istnieć. Te położone bardziej na północ, jak Księstwo Moskiewskie zostały wasalami Imperium Mongolskiego – Złotej Ordy. Jednakże z czasem, na skutek walk wewnętrznych, potęga mongolska upada. Ich państwo ulega podziałowi na niezależne, prowadzące własną politykę, często zwalczające się nawzajem chanaty. Natomiast rośnie siła Wielkiego Księstwa Litewskiego, które w XIV w. przejmuje tereny Ukrainy oraz znaczenie Księstwa Moskiewskiego, które od bitwy na Kulikowym Polu w 1380 r. powoli zrzuci z siebie jarzmo mongolskiej niewoli¹, choć całkowite jej zrzucenie nastąpiło dopiero sto lat później, w 1480 roku². Jednym z powstałych po rozpadzie Imperium Mongolskiego chanatów był powstały w 1443 roku Chanat Krymski, obejmujący Krym i tereny

¹ L. Bazyłow, *Historia Rosji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1985, s. 72.

² Ibidem, s. 85.

przyległe do Morza Azowskiego³. Najwyraźniej władcy tego państwa – dynastia Girejów – byli dobrymi politykami, bowiem szybko zrozumieli, że jeżeli nie będą mieć silnego sojusznika to ich młode państwo ulegnie likwidacji. Dlatego już w 1475 r.⁴ przyjęli zwierzchnictwo dynamicznie rozszerzającego swoje granice Imperium Osmańskiego, które przecież niedawno, w 1453 r. zlikwidowało potęgę średniowiecza – Cesarstwo Bizantyjskie. Poparcie silnego protektora pozwoliło Tatarom Krymskim przez następne 250 lat⁵ na bezkarne, łupieżcze wypadki zarówno na tereny Rzeczypospolitej jak i Księstwa Moskiewskiego, które z czasem, rozszerzając swoje granice, przekształciło się w Cesarstwo Rosyjskie. W czasie gdy trwał Chanat Krymski, inne chanaty były przez Cesarstwo Rosyjskie sukcesywnie likwidowane. W 1552 r. wojska moskiewskie zdobywają Kazań, a w 1556 przyłączają Astrachań. W 1586 r. zakładane jest miasto Tiumen nad Turą, a rok później Tobolsk nad Irtyszem⁶. Do połowy XVII wieku zostaje przejęta praktycznie cała Syberia. Powstają kolejne, szybko zasiedlane miasta: Jenisejsk – 1619 r., Krasnojarsk – 1628 r., Jakuck – 1632 r., Ochock – 1649 r., Irkuck – 1652 rok. Złota Orda przestaje istnieć. Jediną jej pozostałością są podporządkowane Turcji chanaty czarnomorskie, z najbardziej znaczącym Chanatem Krymskim, oddzielnym zarówno od Rosji jak i Rzeczypospolitej bezludnymi stepami. Trwa on dzięki poparciu potęgi osmańskiej, a zostanie zlikwidowany dopiero przez Katarzynę II w 1783 roku⁷. Choć w XVII wieku formalnie na granicy rosyjsko-tureckiej panował pokój, to jednak dość często dochodziło do starć tatarsko-kozackich, najazdów tatarskich na Rosję oraz kozackich na Turcję. W trakcie jednego z nich w 1637 roku⁸ Kozacy Dońscy zdobyli Azow, którego Turcy, mimo przysłania licznej armii i ciężkiej artylerii, nie byli w stanie odbić. Azow został zwrócony Turcji w 1642 r. na żądanie cara Michała. Widać carska Rosja, choć rosnąca w siłę, jeszcze nie chciała konfliktu zbrojnego ze znajdującym się u szczytu swojej potęgi Imperium Osmańskim. Poza tym, za strategicznie ważniejsze uważano zdobycie dostępu do Bałtyku niż do Morza Czarnego.

Sytuacja uległa zmianie z końcem XVII wieku. Po przegranej powstania Chmielnickiego w bitwie pod Beresteczkiem w 1651 roku Kozacy poddali się w styczniu 1654 r. w Perejesławiu władzy cara Rosji, po czym znowu w 1658 r. przyjęli zwierzchnictwo Rzeczypospolitej, co spowodowało trwającą dziewięć lat wojnę zakończoną w 1667 r. rozejmem andruszowskim. Niedługo potem, bo w 1671 r., Kozacy poddali się władzy tureckiej, a w 1676 r. znowu rosyjskiej, co spowodowało wojnę rosyjsko-turecką zakończoną pokojem w Baczysaraju

³ *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, T. 3, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 576.

⁴ *Ibidem*, s. 576.

⁵ L. Bazyłow, *Historia Rosji*, s. 79.

⁶ *Ibidem*, s. 105.

⁷ *Ibidem*, s. 226.

⁸ *Ibidem*, s. 148.

w 1681 r.⁹. W ten sposób Cesarstwo Rosyjskie przystąpiło do trwającego z przerwami sto lat konfliktu z Imperium Osmańskim. Po podpisaniu z Rzeczpospolitą Pokoju Grzymułtowskiego w 1686 r. Cesarstwo Rosyjskie przystąpiło do antytureckiej Świętej Ligi. Piotr I w 1695 r. prowadzi nieudaną wyprawę na Azow, ale już rok później zdobywa go¹⁰ i umacnia. Ze względu na wybuch trzeciej wojny północnej ze Szwecją działania Rosji na froncie południowym zostają zatrzymane. Po całkowitym rozbiciu szwedzkiej armii pod wodzą Karola XII w bitwie pod Połtawą w dniu 8 lipca 1709 r.¹¹ król Szwecji, który z nielicznym oddziałem żołnierzy ocalał z pogromu, schronił się na terenie Turcji i podjął działania dyplomatyczne w celu skierowania ekspansji osmańskiej na Rosję¹². Do starcia wojsk rosyjskich i osmańskich doszło w lipcu 1710 r. nad Prutem. Kilkukrotnie liczniejsza armia turecka okrążyła wojska Piotra I. Jednakże dzięki zabiegom dyplomatycznym zawarto pokój¹³. Za cenę zwrotu Azowa i zburzenia umocnień kilku południowych twierdz armia Piotra I została ocalona od całkowitego rozbicia¹⁴.

Do kolejnych walk rosyjsko-tureckich doszło w 1735 r.¹⁵, już po śmierci¹⁶ Piotra I. Wojska carskie zdobyły Azow, Oczaków oraz spustoszyły Krym. Do wojny przeciwko Turcji przyłączyła się Austria. Jednakże zreformowana przez doradców francuskich armia turecka pokonała wojska Austrii oraz wyparła wojska rosyjskie, odzyskując Oczaków. Strony przystąpiły do rokowań. 18 września 1739 r. podpisano w Belgradzie pokój, na mocy którego Rosja uzyskiwała zwierzchność nad kozaczyzną zaporoską, jednakże traciła zdobycze w basenie Morza Czarnego za wyjątkiem Azowa, który pozostawał przy Rosji. Pokój ten przetrwał do 1768 r., gdy wybuchła kolejna wojna rosyjsko-turecka trwająca w latach 1768–1774¹⁷. Armia rosyjska odniosła szereg świetnych zwycięstw, w wyniku których granice ustalone w 1739 r. uległy nieznacznej modyfikacji. Rosja uzyskiwała dostęp do Morza Czarnego między ujściem Dniepru i Bohu.

2. Mapa granic między Cesarstwem Rosyjskim a Imperium Osmańskim

W Narodowej Bibliotece Hiszpanii – Biblioteca Nacional de España w Madrycie znajduje się mapa pokazująca granice między Cesarstwem Rosyjskim a Imperium Osmańskim (ryc. 1). Jej cyfrowa kopia jest dostępna w Hiszpańskiej

⁹ L. Bazyłow, *Historia Rosji*, s. 168.

¹⁰ Ibidem, s. 182.

¹¹ Według kalendarza gregoriańskiego.

¹² W. Serczyk, *Piotr I Wielki*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo PAN, Wrocław 1973, s. 146.

¹³ Traktat tak zwany „prucki” został zawarty w dniu 12 lipca 1711 r., E. Rostworowski, *Historia powszechna, wiek XVII*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

¹⁴ W. Serczyk, *Piotr I Wielki*, s. 152–154

Ryc. 1. Mapa granic Imperium Osmańskiego

Bibliotece Cyfrowej – Biblioteca Digital Hispánica – pod adresem: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000063483>¹⁸. Wymiary mapy to 57 × 137 cm, a sygnatura: MR/42/415. Data jej powstania nie została uwidoczniiona. Jak podaje Elena Santiago Páez¹⁹, rysunek mapy wykonano czarnym atramentem, a napisy czerwonym tuszem. Całość pokolorowano akwarelą w kolorze orchy. Granice Imperium Osmańskiego z Cesarstwem Rosyjskim oznaczono kolorem zielonym, a między Turcją a Polską oraz Austrią – kolorem zielonym i czerwonym. Granicę polsko-rosyjską oznaczono kolorem czerwonym. W prawym górnym rogu, w ozdobnym owalu podano tytuł mapy: „Mapa granic Imperium osmańskiego”. Obok tytułu w ozdobnej ramce umieszczono plan Kamieńca Podolskiego za-tytułowany „Rysunek twierdzy w Kamieńcu”. Granice oznaczone czerwonym kolorem przebiegają w następujący sposób. Granica austriacko-turecka rozdziela Transylwanię, należącą do Austrii od Wołoszczyzny i Mołdawi, które należą do Turcji. Granica polsko-turecka przebiega wzdłuż Dniepru, a następnie nie dochodząc do Morza Czarnego, przez Dzikie Pola osiąga dolny bieg Bohu. W tym miejscu jest styk trzech granic: polsko-osmańsko-rosyjskiej. Od tego punktu granica polsko-rosyjska biegnie na północ przez Dzikie Pola do Dniepru, który osiąga w połowie jego biegu między porohami a Kijowem, czyli tereny kozackie zaporoskiej pozostają po stronie rosyjskiej. Dalej granica biegnie Dnieprem i łukiem omija Kijów, który także należy do Rosji. Granica rosyjsko-turecka od styku trzech granic polsko-rosyjsko-tureckiej biegnie dolnym biegiem Bohu, aż do Dniepru. Jedystan przynależy do Turcji, co oznacza, że Rosja nie posiada

¹⁵ E. Rostworowski, *Historia powszechna*, s. 324.

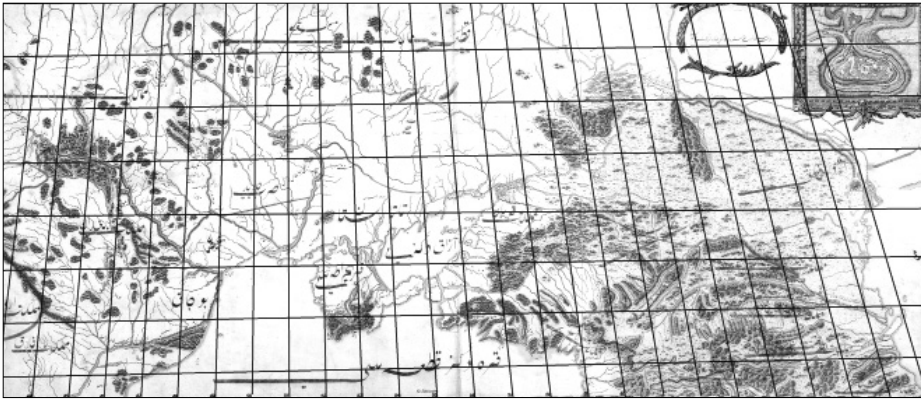
¹⁶ Piotr I zmarł 8 lutego 1725 r. (wg kalendarza gregoriańskiego), W. Serczyk, *Piotr I Wielki*, s. 240.

¹⁷ L. Bazyłow *Historia Rosji*, s. 227–228.

¹⁸ dostęp 15.01.2017

¹⁹ E.S. Páez, *La historia de los mapas manuscritos de la Biblioteca Nacional*, Biblioteca Nacional, Madrid 1984, poz. 366, s. 266.

dostępu do Morza Czarnego. Następnie granica przebiega w górę Dniepru aż do łuku, gdzie Dniepr zmienia kierunek z południowo-wschodniego (orograficznie) na południowo-zachodni. Stąd granica odchodzi na wschód aż do ujścia Donu do Morza Azowskiego. Samo ujście Donu, czyli tam gdzie położony jest Azow, należy do Rosji. Następnie granica biegnie w kierunku południowo-wschodnim, do brzegu Morza Kaspijskiego. Czyli mapa odzwierciedla przebieg granicy rosyjsko-tureckiej między latami 1739–1768. Jarosław Matwijiszyn uważa, że mapa pochodzi z 1750 roku²⁰.

Ryc. 2. Siatka kartograficzna na mapie granic Imperium Osmańskiego

Na mapie oznaczona jest siatka kartograficzna trapezowa (ryc. 2) opisana cyframi arabskimi, obejmująca obszar od 43° do 50° N i od 43° do 68° E. Każdy stopień podzielony jest na pięć części. Pokazany na mapie układ południków i równoleżników nie odpowiada obecnemu. Na przykład współrzędne Perekopu – przesmyku u nasady Krymu – odczytane z mapy to 45,4 N; 52,3 E podczas gdy rzeczywiste wynoszą 44,2 N; 33,7 E (46° 9' 42" N, 33° 41' 34" E).

2.1. Skala mapy

Skalę mapy obliczono w następujący sposób. Ze strony internetowej pobrano dwie części mapy; zostały one sklezione i dopasowane do rozmiarów podanych w katalogu: 57 × 137 cm. Na podstawie podziałki podanej na marginesach rysunku narysowano siatkę kartograficzną i zmierzono odległości między południkami 43° a 68° długości geograficznej wschodniej dla szerokości geograficznej 45° (tab. 1).

²⁰ Ja. Matwijiszyn, *Kamjaniec-Podilskij i Chotyn na rukopysnych planach XVII–XVIII st.* (Я. Матвіїшин, *Кам'янець-Подільський і Хотин на рукописних планах XVII–XVIII ст.* „Історична топографія і соціотопографія України: зб. наук. праць”, Львів: Піраміда, 2006, s. 216–257, 227.

Tab. 1. Odległości między południkami 43° a 68° długości geograficznej wschodniej dla szerokości geograficznej 45° w mm

48,68	51,08	50,70	51,24	50,61
49,84	50,01	50,57	49,55	50,01
48,64	50,11	50,64	52,02	50,19
50,14	49,89	50,96	50,49	50,13
49,75	49,00	51,06	49,82	50,42

Średnia wartość odległości między południkami wynosi $l = 50,22$ mm, a odchylenie standardowe $\sigma l = 0,77$ mm. Odległość rzeczywista l_{rz} między południkami dla szerokości geograficznej 45° oblicza się ze wzoru:

$$l_{rz} = \frac{2\pi}{360} \cdot R_Z \cdot \cos \varphi, \quad (1)$$

gdzie:

l_{rz} – odległość rzeczywista między południkami dla ustalonej szerokości geograficznej,

R_Z – średni promień Ziemi – 6371 km,

φ – szerokość geograficzna, w omawianym przypadku 45°.

Stąd

$$l_{rz} = \frac{3,14159}{360} \cdot 6371 \text{ km} \cdot \cos 45^\circ = 78,63 \text{ km}$$

$$s = \frac{l_{rz}}{l} = \frac{78,63 \text{ km}}{50,22 \text{ mm}} = 1\ 562\ 289, \quad (2)$$

czyli skala s wynosi w zaokrągleniu 1:1 560 000.

W celu obliczenia niepewności uzyskanego wyniku przyjęto następujące założenia. Na niepewność $u(l)$ pomiaru odległości między południkami składają się: niepewność wynikająca ze sklejania mapy $u(l_m)$ – przyjęto 5 mm; niepewność wykreślenia siatki kartograficznej $u(l_{sk})$ – przyjęto 2 mm; niepewność pomiaru odległości między południkami $u(l_p) = \sigma$ – wynosiła ona 0,77 mm.

Stąd

$$u(l) = \sqrt{u^2(l_m) + u^2(l_{sk}) + u^2(l_p)} = \sqrt{5^2 + 2^2 + 0,77^2} = 5,44 \text{ mm}$$

Na niepewność obliczenia wartości odległości rzeczywistej $u(l_{rz})$ między południkami składają się: niepewność przyjętego promienia Ziemi $u(R_Z)$ – przyjęto różnicę między średnim promieniem równikowym – 6378 km a średnim promieniem biegunowym – 6357 km, podzieloną przez pierwiastek z 3.

$$u(R_Z) = \frac{6378 - 6357}{\sqrt{3}} = 12 \text{ km}$$

Niepewność szerokości geograficznej $u(\varphi)$ przyjęto jako podwojoną wartość bezwzględną różnicy między wartością odczytaną z mapy $45^\circ 24'$, a współczesną szerokością geograficzną $46^\circ 09' 42''$ N Perekopu, podzieloną przez pierwiastek z 3.

$$u(\varphi) = 2 \cdot \frac{|45^\circ 24' - 46^\circ 10'|}{\sqrt{3}} = \frac{2 \cdot 46'}{\sqrt{3}} = 53' = 0,01545 \text{ rad}$$

Na podstawie wzoru (1) obliczamy niepewność wyznaczenia odległości rzeczywistej $u(l_{rz})$

$$u(l_{rz}) = \sqrt{\left(\frac{\partial l_{rz}}{\partial R_Z} \cdot u(R_Z)\right)^2 + \left(\frac{\partial l_{rz}}{\partial \varphi} \cdot u(\varphi)\right)^2}$$

Wykonujemy różniczkowanie

$$u(l_{rz}) = \sqrt{\frac{2\pi}{360} \cdot \sqrt{(\cos(\varphi) \cdot u(R_Z))^2 + (-\sin(\varphi) \cdot R_Z \cdot u(\varphi))^2}}$$

i podstawiamy odpowiednie wartości

$$u(l_{rz}) = \frac{2 \cdot 3,14159}{360} \sqrt{\cos^2 45^\circ \cdot 12^2 + 6371^2 \cdot \sin^2 45^\circ \cdot 0,01545^2}$$

$$u(l_{rz}) = \frac{3,14159}{180} \sqrt{\frac{144}{2} + 6371^2 \cdot \frac{1}{2} \cdot 0,01545^2} = 1,21 \text{ km}$$

Niepewność skali $u(s)$ obliczmy na podstawie wzoru (2)

$$u(s) = \sqrt{\left(\frac{\partial s}{\partial l_{rz}}\right)^2 + \left(\frac{\partial s}{\partial l}\right)^2} = \sqrt{\left[\frac{1}{l} \cdot u(l_{rz})\right]^2 + \left[-\frac{1}{l^2} \cdot l_{rz} \cdot u(l)\right]^2}$$

Podstawiając odpowiednie wartości w km otrzymujemy:

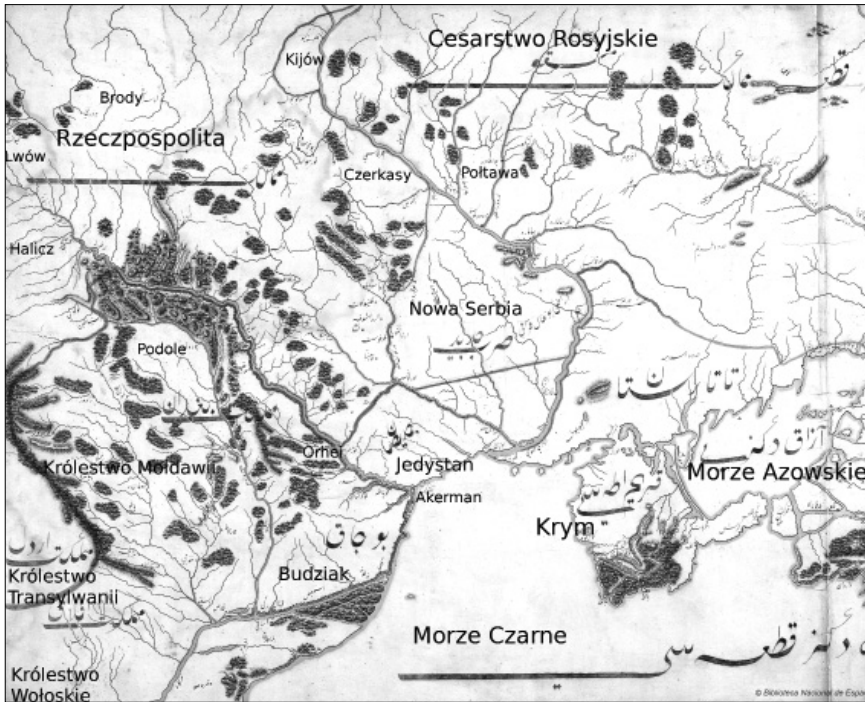
$$u(s) = \sqrt{\left[\frac{1,21}{50,22 \cdot 10^{-6}}\right]^2 + \left[-\frac{78,63 \cdot 5,44 \cdot 10^{-6}}{(50,22 \cdot 10^{-6})^2}\right]^2} = 171\,305 \approx 170\,000$$

Niepewność rozszerzona $U(s)$ wynosi $2 \cdot u(s)$, czyli $U(s) = 342\,610 \approx 340\,000$. A zatem, z prawdopodobieństwem $0,954^{21}$ skala mieści się w zaokrągleniu pomiędzy wartościami 1:1 400 000, a 1:1 700 000. Najprawdopodobniej intencją autora było wykonanie mapy w skali 1:1 500 000.

²¹ S. Brandt, *Metody statystyczne i obliczeniowe analizy danych*, PWN, Warszawa 1976, s. 57.

2.2. Napisy na mapie

Napisy na mapie wykonane są w języku tureckim przy zastosowaniu alfabetu arabskiego. Niektóre nazwy geograficzne można było jednoznacznie zidentyfikować. W większości przypadków trudno się domyślić, jaką nazwę geograficzną miał na myśli autor mapy (ryc. 3).

Ryc. 3. Tłumaczenie niektórych nazw geograficznych na fragmencie mapy Imperium Osmańskiego

Z przedstawionych na mapie nazw państw, krain i miejscowości zwraca uwagę umieszczona na terenie dzikich pól między Bohem a Dnieprem „Nowa Serbia”. Nowa Serbia, założona w 1751 r. jest miejscem zwiększonego osadnictwa Serbów na terenach południowej Rosji²², spowodowanego ucieczką spod panowania tureckiego.

2.3. Data powstania mapy

Na podstawie przeprowadzonej analizy faktów historycznych, pokazanych szczegółów fortyfikacji Kamieńca Podolskiego oraz odczytania napisów znaj-

²² E. Rostworowski, *Historia powszechna*, s. 21.

dujących się na mapie można stwierdzić, że ograniczeniem dolnym powstania mapy są następujące daty:

1739 – zawarcie pokoju w Belgradzie przyznającego Rosji Azow,

1746 – wybudowanie baterii Św. Józefa w Kamieńcu Podolskim,

1751 – założenie kolonii Nowa Serbia na terenach Dzikich Pól.

Ograniczeniem górnym powstania mapy jest wybuch wojny rosyjsko-tureckiej w 1768 r., w wyniku której nastąpiła zmiana granic. Dlatego można stwierdzić, że omawiana mapa granic powstała między latami 1751 a 1768 i przedstawia przebieg granic po pokoju belgradzkim zawartym w 1739 roku.

3. Plan Kamieńca Podolskiego

W prawym górnym rogu mapy, w ozdobnej ramce znajduje się plan Kamieńca Podolskiego (ryc. 4). Prezentowany rysunek Kamieńca Podolskiego jest wzorowany na dobrze znanym w literaturze²³ anonimowym, kolorowanym miedziorycie, zatytułowanym *Kaminieck Podolski. Capitale du Palatinat de la Haute Podolie*. Znane są tylko cztery egzemplarze tego planu. Pierwszy z nich znajduje się w Bibliotece Narodowej w Warszawie²⁴ (sygn. ZZK 1 324), drugi w Österreichische Nationalbibliothek w Wiedniu²⁵ (sygn. FKB 1748 Kar), trzeci w Bibliothèque nationale de France w Paryżu²⁶ (sygn. FRBNF40729242), czwarty posiada Росийский государственный военно-исторический архив²⁷ (Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczno-Wojenne) w Moskwie (sygn. ф. 846, оп. 16, д. 21999).

Kamieniec Podolski, który poddał się Turkom w dniu 26 sierpnia 1672 r., pomimo kilkukrotnych prób odbicia podejmowanych ze strony polskiej, został odzyskany dopiero na mocy pokoju karłowickiego w 1699 roku. Po odebraniu twierdzy Rzeczpospolita od razu przystąpiła do jej umacniania²⁸. Na omawianym planie Kamieńca oznaczono szereg zmian, jakie zaszły w umocnieniach twierdzy po 1699 roku. Między innymi należą do nich: drugi przepust pod mostem wykuty

²³ L. Opyrchał, *Drukowane plany i grafiki oraz medale z wizerunkiem twierdzy Kamieniec Podolski*, Wydawn. AGH, Kraków 2016, errata.

²⁴ Plan jest dostępny na stronie: <https://polona.pl/item/23143630/0/> (dostęp 15.01.2017)

²⁵ L. Opyrchał, *Rękopiśmienne plany Kamieńca Podolskiego w zbiorach Austriackiej Biblioteki Narodowej w Wiedniu*, „Przegląd Historyczno-Wojсковy”, r. XVI (LVII), 2015, nr 4 (254), s. 134–136. Plan jest dostępny za pośrednictwem katalogu biblioteki, http://archiv.onb.ac.at:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=4863990.xml&dvs=1518240280214~135&locale=pl&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=1&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE= (dostęp 10.02.2018)

²⁶ Plan jest dostępny na stronie: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8439930x> (dostęp 15.01.2017)

²⁷ R. Król-Mazur, *Miasto trzech nacji Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku*, Awalon, Kraków 2008, wkładka pomiędzy s. 128 i 129, uwaga na błędnie podaną sygnaturę.

²⁸ Choć ukazało się kilka prac omawiających częściowe zmiany i rozbudowę kamienieckich fortyfikacji w XVIII w., to nie ma jeszcze monografii, która w całości omawiałaby ten temat.

Ryc. 4. Plan Kamieńca Podolskiego, Biblioteka Narodowa, ZZK 1 324

w litej skale około 1715 r.,²⁹ a zamurowany około 1773 r.³⁰, mur zwany od nazwiska projektanta glowerowskim, budowany w latach 1721–1725 oraz 1734–1735, zabezpieczający miasto do strony południowej, nadszańiec – bateria Św. Józefa – zbudowany w 1746 roku³¹ jako kolejny bastion osłaniający most łączący zamek z miastem. Czyli plan powstał po 1746, ale przed 1773 rokiem. Warto zauważyć, że w chwili gdy ten plan powstawał, Kamieniec Podolski nie należał już do Turcji od około pięćdziesięciu lat.

Podziękowania

Składam serdecznie podziękowanie Sultanowi Al-Janabi, studentowi Wydziału Elektroniki i Technik Informatycznych Politechniki Warszawskiej, za odczytanie nazw na mapie.

²⁹ T. Nowak, *Fortyfikacje i artyleria Kamieńca Podolskiego w XVIII w.*, „Studia i materiały do historii wojskowości”, t. XIX, 1973, s. 157.

³⁰ Przepust nie występuje już na planie Schüllera pochodzącym z 1773 r. O. Płamienicka, *Castrum Camenensis, Fortecja Kamjaniec*, Abetka, Kamjaniec Podilskij, 2012, ryc. 393, s. 490–491.

³¹ T. Nowak, *Fortyfikacje i artyleria...*, s. 162.

Literatura

- Bazyłow L., 1985, *Historia Rosji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław.
- Brandt S., 1976, *Metody statystyczne i obliczeniowe analizy danych*, PWN, Warszawa.
- Król-Mazur R., 2008, *Miasto trzech nacji. Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku*, Awalon, Kraków.
- Matwijiszyn Ja., 2006, *Kamjanieć-Podilskyj i Chotyn na rukopysnych planach XVII–XVIII st.* (Матвіїшин Я., *Кам'янець-Подільський і Хотин на рукописних планах XVII–XVIII ст.* „Исторична топографія і соціотопографія України: зб. наук. праць”, Піраміда, Львів), s. 216–257.
- Nowak T., 1973, *Fortyfikacje i artyleria Kamieńca Podolskiego w XVIII w.*, „Studia i materiały do historii wojskowości”, t. XIX, s. 139–186.
- Opyrchal L., 2015, *Rękopiśmienne plany Kamieńca Podolskiego w zbiorach Austriackiej Biblioteki Narodowej w Wiedniu*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, r. XVI (LVII), nr 4 (254), s. 131–140.
- Opyrchal L., 2016, *Drukowane plany i grafiki oraz medale z wizerunkiem twierdzy Kamieniec Podolski*, Wydawn. AGH, Kraków.
- Páez E.S., 1984, *La historia de los mapas manuscritos de la Biblioteca Nacional*, Biblioteca Nacional, Madrid.
- Plamienicka O., 2012, *Castrum Camenecensis. Fortecja Kamjanieć*, Abетка, Кам'янець Подільський, (О. Пламєницька, *Castrum Camenecensis* Фотеця Кам'янець, Абетка, Кам'янець-Подільський).
- Rostworowski E., 2000, *Historia powszechna, wiek XVII*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Serczyk W., 1973, *Piotr I Wielki*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN, Wrocław.

Źródła kartograficzne

- Mapa granic Imperium Osmańskiego, bez podanej skali i daty (rękopiśmienna), Biblioteca Nacional de España, Madrid, MR/42/415.
- Plan Kamieńca Podolskiego, ok. 1:11 000, niedatowany (miedzioryt), Biblioteka Narodowa ZZK 1 324

Źródła internetowe

- <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000063483> (dostęp 15.01.2017)
- <http://polona.pl/item/23143630/0/> (dostęp 15.01.2017)

[http://archiv.onb.ac.at:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=4863990.xml&dvs=1518240280214~135&locale=pl&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=1&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=\(dostę 10.02.2018\)](http://archiv.onb.ac.at:1801/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=4863990.xml&dvs=1518240280214~135&locale=pl&search_terms=&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=1&divType=&usePid1=true&usePid2=true©RIGHTS_DISPLAY_FILE=(dostę 10.02.2018))
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8439930x> (dostę 15.01.2017)

Kamieniec Podolski on the eighteenth-century map of the boundaries of the Ottoman Empire

Leszek Opyrchal

Wojskowa Akademia Techniczna, Warszawa

E-mail: leszek.opyrchal@wat.edu.pl

Summary: The author discussed the unpublished map showing the course of the boundaries between Russia, Polish and Turkey in the eighteenth century. Shown boundaries of corresponds to that established by making peace in Belgrade in 1739, which was in force until 1768. On the map was featured also plan fortress of Kamieniec Podolski. Plan of Kamieniec is modeled on copperplate, copies of which are located in Warsaw, Vienna, Paris and Moscow. On the set of the fortress showing the fortifications that were built in 1746. Inscriptions on the map was made in Turkish using Arabic alphabet. One of the names is “New Serbia”, which was founded in 1751. That map was created between the years 1751 and 1768.

Keywords: boundaries of the Ottoman Empire, boundaries of the Russian Empire, plans of Kamieniec Podolski, the 18th century
